

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ**

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

на тему «Соціальний захист дітей сиріт та дітей позбавлених
батьківського піклування»

Виконала студентка групи СЗ-21-1
Спеціальність 232 «Соціальне
забезпечення»

Нагорна М. А.
(прізвище та ініціали)

Керівник Корягіна Т. В.,

к. н. з держ. упр., доцент, доцент кафедри
соціального забезпечення

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент _____

(місце роботи)

(посада)

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)
(посада)

Дніпро – 2025 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики
Ступінь вищої освіти бакалавр
Спеціальність 232 «Соціальне забезпечення»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Вікторія ТАРАНЕНКО

“24” січня 2025 р.

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ БАКАЛАВРА**

Нагорної М. А.

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи «Соціальний захист дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування»

Керівник роботи Корягіна Т. В., к. н. з держ. упр.,

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджена наказом УМСФ від “ 23”січня 2025 р. № 94 кс

2. Строк подання студентом роботи 06.06.2025

3. Вихідні дані до роботи 1. Чинні нормативно-правові акти; 2.

Статистичні дані; 3. Матеріали періодичних видань.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки.

1. Теоретичні основи соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування;

2. Аналітична оцінка стану соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування;

3. Шляхи підвищення ефективності соціального захисту дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.

5. Перелік графічного матеріалу Таблиці: Динаміка кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за формами влаштування (2020-2024 рр.), Регіональний розподіл усиновлень дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (І квартал 2025 р.), Показники усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (2021-2025 рр.), Обсяг фінансування соціального захисту населення України (2021-2024 рр.), Розмір соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (станом на 2023 р.). Рисунки: Адресна допомога на дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування

6. Дата видачі завдання “24” січня 2025 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір та закріплення теми кваліфікаційної роботи	грудень 2024 р. – січень 2025 р.	Виконано
2.	Збір та обробка літературних джерел за темою дослідження	січень 2025 р.	Виконано
3.	Складання плану роботи	січень 2025 р.	Виконано
4.	Написання основних розділів роботи	січень – травень 2025 р.	Виконано
5.	Консультації з науковим керівником	згідно з графіком консультацій	Виконано
6.	Оформлення кваліфікаційної роботи, надання її науковому керівнику, отримання відгуку	травень 2025 р.	Виконано
7.	Підготовка доповіді та демонстраційних матеріалів до роботи	травень 2025 р.	Виконано
8.	Здача кваліфікаційної роботи на кафедрі	червень 2025 р.	Виконано
9.	Захист роботи	червень 2025 р.	

Студент _____

(підпис)

Нагорна М. А.

(прізвище та ініціали)

Керівник _____

(підпис)

Корягіна Т. В.

(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Нагорна М. А. Соціальний захист дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «Бакалавр» за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2025.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків. Робота викладена на 50 сторінках, містить 6 таблиць, 3 рисунки. Список використаних джерел містить 45 найменувань.

Зміст анотації: У кваліфікаційній роботі проаналізовано сучасний стан системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні. Розглянуто нормативно-правову базу, організаційні механізми, форми та методи надання соціальних послуг даній категорії дітей. Вивчено діяльність державних органів, місцевих громад і благодійних організацій. Проведено оцінку ефективності існуючих програм захисту прав і інтересів дітей.

Ключові слова: діти-сироти, соціальний захист, діти, позбавлені батьківського піклування, інституційний догляд, сімейні форми виховання, соціальні послуги.

ABSTRACT

Nahorna M. A. Analysis of the Social Protection System for Orphans and Children Deprived of Parental Care.

Bachelor's Qualification Paper in the field of study 232 "Social Security". University of Customs and Finance, Dnipro, 2025.

The qualification paper consists of an introduction, 3 chapters, and conclusions. The paper is presented on 42 pages and includes 2 tables and 5 figures. The list of references contains forty sources.

The qualification paper analyzes the current state of the social protection system for orphans and children deprived of parental care in Ukraine. It examines the legal framework, organizational mechanisms, forms, and methods of providing social services to this category of children. The activities of state authorities, local communities, and charitable organizations are studied. The effectiveness of existing programs aimed at protecting the rights and interests of these children is assessed.

Keywords: orphans, social protection, children deprived of parental care, institutional care, family-based upbringing, social services.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1	7
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ	7
1.1 Сутність та підходи до класифікації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	7
1.2 Правові основи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні	12
1.3 Міжнародний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	15
РОЗДІЛ 2	19
АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА СТАНУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ В УКРАЇНІ .	19
2.1 Загальний аналіз системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні.....	19
2.2 Оцінка фінансування та матеріально-технічному забезпеченні системи соціального захисту дітей-сиріт.	25
2.3 Оцінка основних проблем реалізації соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування під час війни	31
РОЗДІЛ 3	36
Шляхи підвищення ефективності соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.....	36
3.1 Шляхи імплементації міжнародного досвіду соціального захисту дітей- сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	36
3.2 Розвиток соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування як спосіб подолання дефіциту людського капіталу	38
ВИСНОВКИ.....	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	44

ВСТУП

Для кожної держави яка розуміє важливість та цінність людського капіталу пріоритетним завданням є забезпечення гідного рівня соціального захисту для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. Ці категорії дітей є особливо вразливими, оскільки вони позбавлені можливості зростати в повноцінній сім'ї, що може негативно впливати на їхній психологічний, емоційний та соціальний розвиток.

Актуальність дослідження. Незважаючи на наявність законодавчого регулювання та визначені державні гарантії, на практиці реалізація цих норм часто супроводжується значними труднощами. Зокрема, існують проблеми з матеріально-технічним забезпеченням дитячих закладів, створенням належних умов для життя та розвитку дітей, а також наданням їм необхідної підтримки після виходу з інституційної опіки.

Ситуація ще більше загострилася внаслідок повномасштабного військового вторгнення, що спричинило економічні труднощі, руйнування соціальної інфраструктури та посилило ризики для цих вразливих категорій дітей..

Вивчення та вдосконалення механізмів соціального захисту є надзвичайно важливим для забезпечення прав таких дітей, підвищення ефективності державної політики та формування сприятливого соціального середовища для їхнього розвитку.

Дослідження існуючих проблем та шляхів їх розв'язання сприятиме вдосконаленню державної системи соціального захисту та виробленню нових підходів до забезпечення прав дітей-сиріт. Аналіз сучасних соціальних програм, правових норм і міжнародного досвіду дозволить визначити основні напрями покращення становища.

Об'єктом дослідження виступає система соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні.

Предметом дослідження є механізми, форми та методи соціального захисту, а також їхня ефективність у забезпеченні прав та інтересів цієї категорії дітей.

Мета дослідження – проаналізувати сучасний стан соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначити основні проблеми та розробити рекомендації щодо його вдосконалення.

У процесі написання кваліфікаційної роботи було використано загальнонаукові методи дослідження, зокрема аналіз, порівняння та скорочення.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

1. Дослідити нормативно-правову базу соціального захисту дітей-сиріт в Україні.

2. Проаналізувати сучасні механізми державної підтримки та соціального супроводу цієї категорії дітей.

3. Виявити основні проблеми в реалізації соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

4. Розглянути міжнародний досвід у сфері соціального захисту дітей та можливість його адаптації в Україні.

5. Надати практичні рекомендації щодо вдосконалення системи соціального захисту та підвищення ефективності державної політики у цій сфері.

Інформаційною базою досліджень є відкриті джерела в мережі інтернет, наукові статті, законодавчі акти.

Практичне значення отриманих результатів - результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення державної політики у сфері соціального захисту дітей-сиріт, зокрема шляхом покращення законодавчої бази та впровадження ефективних механізмів підтримки.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, 3 розділів, висновків і пропозицій. Робота викладена на 46 сторінках, містить 5 таблиць, 1 рисунок. Список використаних джерел містить 35 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

1.1 Сутність та підходи до класифікації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Для того щоб глибше зрозуміти природу сирітства як соціального явища та його передумови, а також ознайомитися з підходами до класифікації дітей-сиріт, необхідно насамперед проаналізувати поняття сім'ї як соціального інституту, адже вивчення сім'ї як базової ланки суспільства дозволить виявити причини виникнення сирітства саме в межах цієї соціальної структури, оскільки саме в сім'ї зароджуються умови, які можуть як запобігати, так і спричиняти втрату батьківського піклування.

Сім'я – це соціально-педагогічний інститут та особлива соціальна система, яка є підсистемою суспільства і включає в себе інші підсистеми (членів сім'ї); це мала соціальна група, первинний контактний колектив. Усе це дозволяє говорити про такі її ознаки, як шлюбні, міжпоколінні, кровні, встановлені зв'язки між членами сім'ї; родинні почуття, почуття безпеки, захищеності, любові, поваги; спільний побут і проживання членів сім'ї; наявність певних функцій у суспільстві (видів життєдіяльності сім'ї), прав сім'ї в суспільстві й прав членів сім'ї в родині, обов'язків членів сім'ї стосовно один одного та відповідальність перед суспільством за своїх членів. [1]

Сім'я відіграє ключову роль у житті дитини, адже саме в ній вона отримує перші уявлення про навколишній світ, вчиться будувати стосунки з іншими людьми, засвоює основи моралі та поведінкові моделі, зокрема статево-рольові орієнтири. У сімейному середовищі дитина зростає не лише фізично, а й емоційно та соціально, а процес формування її особистості є цілісним і нерозривним — усі елементи розвитку тісно переплетені й взаємодіють між собою.

Втрата батьківського піклування або відсутність належного сімейного виховання може призвести до серйозних наслідків для дитини, зокрема до труднощів у соціальній адаптації, емоційних розладів та проблем з поведінкою. Діти, позбавлені батьківського піклування, часто стикаються з перешкодами у формуванні позитивних соціальних зв'язків та набутті необхідних життєвих навичок.[2]

Розглядаючи сирітство з історичної точки зору, варто підкреслити, що це явище має глибоке соціальне коріння і є постійною складовою розвитку людства. Упродовж різних епох діти залишалися без батьків з причин, пов'язаних із війнами, масштабними захворюваннями, природними катастрофами та іншими трагічними обставинами, що призводили до втрати батьківського захисту.

Поняття «діти-сироти» трактується як соціальне явище, що відображає специфічне становище дітей, які з різних причин — тимчасово або назавжди — втрачають зв'язок із родиною. Це може бути як наслідок смерті батьків, так і внаслідок обставин, що не дозволяють дитині залишатися в сімейному середовищі задля її безпеки або добробуту. У межах цього явища виділяють два основних типи сиріт: біологічні (або природні), які втратили батьків через смерть, та соціальні — діти, батьки яких живі, але з різних причин не виконують своїх батьківських обов'язків.

Нині так зване соціальне сирітство — явище, коли дитина формально має живих батьків, але ті з різних причин не беруть участі в її вихованні чи зовсім усунені від виконання батьківських функцій зустрічається все частіше. Головною різницею між поняттям “дитина позбавлена батьківського піклування” та “соціальна сирота” є юридичний аспект, коли соціальні сироти — це діти батьків котрі офіційно не позбавлені батьківських прав.

Дослідження терміна «соціальні сироти» виявляє кілька категорій дітей, що залишилися без батьківського піклування, до них відносяться:[3]

«Відмовні» діти — діти, від яких батьки відмовилися, залишивши їх у медичних закладах (пологовий будинок, лікарня тощо) на підставі заяви, завіреної лікарем або юристом.

Підкидьки - діти, які були залишені на вулиці та направлені до державних установ правоохоронними органами за актом про підкинення.

Відібрані діти - діти, права батьків яких були обмежені судом через різні причини (наприклад, психічні захворювання або інші незалежні від батьків фактори).

Підопічні - діти, які залишилися без батьківського піклування та були передані під опіку або піклування до 14 років (під опіку) або до 18 років (під піклування) відповідним громадянам.

Прийомні - діти, які залишилися без батьківського піклування та були прийняті до нової родини або сімейного колективу.

Бездоглядні - діти за якими відсутній належний контроль через невиконання батьками або законними представниками своїх обов'язків щодо виховання, навчання чи утримання.

Безпритульні - неповнолітні, які не мають батьківського чи державного піклування, постійного місця проживання та відповідних вікових занять. Вони позбавлені належного догляду і систематичного навчання.

Діти «групи ризику» - які соціально дезадаптовані та схильні до девіантної поведінки через біологічні, соціальні чи генетичні фактори.

Діти вулиць - діти, які або тимчасово, або постійно перебувають на вулиці. Вони можуть періодично залишати родину, а також бути вихованцями сирітських закладів.

Серед причин виникнення явища соціального сирітства в Україні можна назвати низький матеріальний рівень багатьох сімей, безробіття одного чи обох батьків; відсутність постійного житла; асоціальний спосіб життя одного або обох батьків, різні види залежності (пияцтво, наркоманія і токсикоманія), проституція, участь у протизаконній діяльності; примушення батьками дітей до жебрацтва; різноманітні форми насильства щодо дітей у сім'ї та державних закладах опіки [4]

Аби забезпечити нормальні умови для розвитку та проживання дітям сиротам та дітям позбавлених батьківського піклування у нашій державі існують

різні форми альтернативного виховання. Основними з них є: прийомна родина, патронатна родина, дитячий будинок сімейного типу та усиновлення.

Патронатна родина є тимчасовою формою виховання для дітей, які потрапили в складні життєві обставини. Патронатні батьки забезпечують дитині догляд, підтримку і допомогу в період, коли її батьки не можуть виконувати свої обов'язки, або коли дитина потребує термінової допомоги. Патронатна родина отримує матеріальну підтримку від держави, а також має можливість надавати дитині необхідну допомогу для адаптації в нових умовах. Дитина у патронатній родині може перебувати від трьох до шести місяців з можливістю зміни статусу такої родини на прийомну якщо біологічні батьки дитини не змогли виправити ситуацію та досі не в стані забезпечити гідні умови життя дитини, а патронатна родина виявляє бажання взяти дитину на виховання на довший термін.

Прийомна сім'я — це сім'я або окрема особа, яка добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування. В свою чергу дитячий будинок сімейного типу (батьки-вихователі) — сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка добровільно за плату взяла на виховання не менше 5 дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування.

Найбільш сталою альтернативною формою виховання є усиновлення, коли дитина юридично набуває статусу дитини батьків усиновлювачів.

В Україні, окрім згаданих форм альтернативного виховання, все ще існують інституційні заклади, такі як будинки дитини та спеціалізовані установи для дітей з інвалідністю. Однак ці заклади не включаються до переліку альтернативних сімейних форм виховання через свою інституційну природу. Україна активно рухається в напрямку деінституціалізації, прагнучи забезпечити дітям з категорій сиріт та позбавлених батьківського піклування умови, максимально наближені до сімейних.

Отже, сирітство — це складне соціальне явище, яке має глибокі історичні корені та тісно пов'язане з різними соціальними, економічними й політичними факторами. Це явище існує в суспільствах з найдавніших часів, і його причини можуть бути різноманітними, зокрема економічна нестабільність, політичні кризи, а також кризи інституту сім'ї. Розпад традиційних соціальних структур, зокрема сім'ї, є одним із основних чинників, що сприяють виникненню сирітства, адже саме сім'я виконує основну роль у забезпеченні дітей належним доглядом та підтримкою. Розуміння сутності сирітства та чітке визначення категорій дітей, позбавлених батьківського піклування, є основою для подальших досліджень і розробки ефективних соціальних інтервенцій, що можуть допомогти зменшити масштаби цього явища і покращити умови життя дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Для розуміння державної системи соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування були розглянуті альтернативні форми виховання, спрямовані на забезпечення належних умов для розвитку дітей та їх адаптації в суспільстві, замінюючи інституційне виховання сімейними формами, що є важливим кроком до деінституціалізації.

1.2 Правові основи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні

Соціально-правовий захист дитинства, зокрема дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, ґрунтується на нормативно-правовій базі, яка включає як національні, так і міжнародні акти, що мають юридичну силу в Україні.

Ключовим міжнародним документом у сфері забезпечення прав дітей можна назвати Конвенцію ООН про права дитини (1986). В Україні цей документ був ратифікований у 1991 р., що дозволило визнати його положення обов'язковими для виконання. Згідно з Конвенцією, держава зобов'язана гарантувати дитині належний рівень захисту та догляду, необхідний для її гармонійного розвитку та добробуту. Діти, які залишилися без родинного середовища – як тимчасово, так і постійно – мають право на особливу державну підтримку та допомогу.[5]

Якщо звертатися до норм національного законодавства, то основу системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, становлять Конституція України, Сімейний кодекс, а також низка спеціалізованих законів, постанов та підзаконних актів.

Зокрема, у статті 52 Конституції України закріплено, що держава несе відповідальність за утримання та виховання дітей, які залишилися без батьківського піклування. Крім того, держава заохочує та підтримує благодійну діяльність, спрямовану на допомогу таким дітям. Ця норма підкреслює важливість державної участі у створенні належних умов для життя та розвитку найбільш вразливих категорій дітей.[6]

Законодавство України проводить чітке розмежування між дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Зокрема, відповідно до Закону України «Про охорону дитинства», до першої категорії належать діти, чий батьки померли або загинули. Натомість діти, позбавлені батьківського піклування, — це ті, що zostалися без догляду внаслідок

позбавлення батьківських прав, тимчасового обмеження батьків у їхніх правах, тривалого перебування батьків у місцях позбавлення волі, тяжкої хвороби, зникнення безвісти або інших обставин, що унеможливають виконання батьками своїх обов'язків.[7]

Одним із ключових нормативно-правових актів у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування є Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» , який набув чинності 13 січня 2005 року і є складовою частиною законодавства про охорону дитинства. Цей Закон визначає правові, організаційні та соціальні засади, а також гарантії державної підтримки дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та молоді з їх числа. У ньому чітко окреслено повноваження центральних органів виконавчої влади, органів опіки та піклування, а також функції служб у справах дітей. Окрему увагу приділено правам і обов'язкам осіб, які беруть таких дітей на виховання, що забезпечує комплексний підхід до захисту їхніх прав і законних інтересів. У документі детально прописано обов'язки та повноваження органів виконавчої влади, служб у справах дітей, органів опіки та піклування, а також визначено основи державної політики у цій сфері — правові, організаційні та соціальні механізми підтримки як самих дітей, так і молоді з їх числа. Закон містить чітке визначення прав і відповідальності громадян, які приймають на виховання дітей-сиріт або тих, хто залишився без батьківського піклування.[8]

Серед новітніх нормативно-правових актів, що мають на меті посилити захист прав дитини, варто відзначити Постанову Верховної Ради України «Про стан соціального захисту дітей та невідкладні заходи щодо захисту прав дитини в Україні» (2020 р.).[9] Її прийняття було зумовлено накопиченням системних проблем у сфері реалізації прав дітей, а також новими викликами, що виникли у зв'язку з воєнними діями на сході країни та неузгодженими реформами у відповідних державних структурах. Постанова визначає ключові напрямки, які потребують термінового оновлення та вдосконалення, і передбачає конкретні

заходи, спрямовані на покращення умов життя та розвитку дітей в Україні. Серед таких заходів - вдосконалення законодавчих процедур, пов'язаних із позбавленням і поновленням батьківських прав, спрощення перетину лінії розмежування дітьми з тимчасово окупованих територій, а також спрощення процедури оформлення документів для дітей, які не мають реєстрації.

Окрему увагу у відповідній постанові приділено порядку допиту дітей у кримінальних провадженнях, зокрема тих, що постраждали від насильства, та механізмам надання службам у справах дітей необхідної інформації. Також постановою передбачено врегулювання виїзду дітей-сиріт за кордон на навчання та забезпечення належного фінансування служб у справах дітей.

Отже, розглянуті законодавчі акти є основою для формування системи підтримки дітей, які втратили батьківське піклування, та створюють механізми, спрямовані на забезпечення їхніх прав і розвитку в умовах, що відповідають принципам найкращих інтересів дитини. Правові основи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, передбачають активну участь органів державної влади та місцевого самоврядування у реалізації заходів щодо забезпечення їхніх прав. Ключову роль у цьому процесі відіграють служби у справах дітей та центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які здійснюють практичну діяльність у сфері захисту прав дитини. Пріоритетом є забезпечення виховання таких дітей у родинному середовищі шляхом усиновлення, встановлення опіки або піклування. У разі відсутності можливості влаштування у біологічну чи прийомну родину, здійснюється спрямування дітей до альтернативних форм сімейного виховання — таких як прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу або патронатні сім'ї, що відповідає принципам найкращих інтересів дитини та забезпечує їй належні умови для життя і розвитку.

1.3 Міжнародний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

В епоху глобалізації та активної міжнародної співпраці питання захисту прав та добробуту дітей-сиріт постає як спільна відповідальність світової спільноти, що зумовлює необхідність узгоджених дій та врахування найуспішніших світових практик у цій сфері.

Вивчення міжнародного досвіду у сфері соціального захисту дітей-сиріт дозволяє виявити ефективні моделі, які можуть бути адаптовані до українських реалій. Зокрема, Велика Британія демонструє приклад розвиненої системи, яка орієнтується не лише на забезпечення базових потреб дітей, але й на створення умов для їх всебічного розвитку, інтеграції в суспільство та емоційного благополуччя. У Великій Британії основна увага приділяється сімейним формам опіки. Британська система надає пріоритет індивідуальному підходу до кожної дитини, визначаючи її потреби через регулярні оцінки та залучення фахівців з охорони дитинства, соціальних працівників, психологів. Ще у XIX столітті в Сполученому Королівстві почали критикувати інтернатні заклади через їхню безособовість, а основна увага зосередилася на важливості сімейного виховання. Саме тоді, завдяки діяльності реформатора Томаса Барнадо, почали практикувати влаштування дітей у прийомні сільські родини, а також підтримували матерів-одиначок шляхом надання їм роботи з можливістю бачитися з дітьми.[10]

У контексті британської моделі соціального захисту дітей ключову роль відіграє явище фостерної сім'ї, яке представляє собою форму тимчасової опіки над дитиною, що залишилася без батьківського піклування. Як зазначає Т. В. Романівська, foster care є складовою частиною багаторівневої системи захисту, яка дає змогу забезпечити дитині догляд в умовах, максимально наближених до сімейних, без негайного переходу до усиновлення або інституційного утримання. У Великій Британії ця система функціонує як високоефективний

механізм запобігання вторинному сирітству, адже діти, які потрапляють до патронатних сімей, не лише отримують фізичний догляд, а й мають доступ до освітніх, психологічних та соціальних послуг. Фостерна система передбачає ретельний відбір кандидатів у прийомні батьки, їх обов'язкову підготовку та регулярний нагляд з боку соціальних служб. Такий підхід не лише підвищує рівень захищеності дитини, а й сприяє її емоційному розвитку, формуванню прив'язаності та довіри до дорослих. [11]

Правове підґрунтя функціонування фостерної опіки у Великобританії визначене Законом «Про дітей» 1989 року (Children Act 1989). Саме цей нормативно-правовий акт уперше запровадив поняття «батьківська відповідальність» (parental responsibility), що охоплює сукупність юридичних прав, обов'язків, повноважень і моральних зобов'язань батьків щодо дитини, включаючи турботу про неї, її майно та прийняття рішень стосовно її добробуту.

Згідно з положеннями цього закону, у фостерну сім'ю можуть бути тимчасово влаштовані діти віком до 16 років (або до 18 — якщо дитина має інвалідність чи перебуває у відповідній програмі). Кількість дітей у такій сім'ї зазвичай не перевищує трьох. Винятком є ситуації, коли потрібно розмістити разом рідних братів або сестер, аби не порушити їхній емоційний зв'язок.[12]

Однією з ключових переваг британської моделі є послідовна державна політика, яка передбачає як належну підготовку опікунів, так і тривалий супровід дитини під час її перебування в альтернативних формах опіки. У той час, як в Україні такі підходи лише починають розвиватися, у Великій Британії подібна практика існує десятиліттями, і її результатом стало вже згадане зниження рівня вторинного сирітства та соціальної дезадаптації дітей після досягнення повноліття [13]

В українських реаліях фостерна сім'я це щось на межі між патронатної та прийомною родиною: обидві форми передбачають тимчасовий догляд за дитиною до вирішення її подальшої долі. Однак у західних країнах, таких як США, Канада чи Британія, фостерна родина може бути як короткостроковою, так і довготривалою, інколи навіть до 18 років. В Україні ж патронатна родина є

строго тимчасовою формою, що триває від 3 до 6 місяців (максимум до 9), поки вирішується, чи повернути дитину до біологічних батьків, чи передати її в усиновлення або прийомну родину. Усиновлення для патронатних сімей не передбачено, а дитина має бути якомога швидше влаштована в постійну родину.

Поряд із британським досвідом, варто звернути увагу й на підходи скандинавських країн, які демонструють високі стандарти у сфері соціального захисту. Зокрема, Норвегія впровадила децентралізовану систему підтримки дітей, що ґрунтується на принципах раннього втручання, пріоритету сімейних форм опіки та участі дитини в ухваленні рішень.

Закон про захист дітей (*Barnevernloven*, 1992) передбачає перевагу прийомних сімей у разі необхідності вилучення дитини: у 2009 році саме туди були влаштовані 87% дітей, тоді як лише 13% — до інституцій. Крім того, усі нові реформи в цій сфері проходять обов'язкову оцінку впливу на дитину, яка має право бути залученою до відповідних процесів.[14]

Цінним для України є не лише досвід західних країн, але й практика впровадження деінституалізації в постсоціалістичних державах, зокрема в сусідній Польщі.

Польща демонструє, як на тлі спільної історичної спадщини можна успішно трансформувати систему соціального захисту. Її підхід базується на комплексній підтримці вразливих категорій населення, включно з дітьми-сиротами та тими, хто залишився без батьківського піклування. Допомога охоплює як матеріальну так і фінансову підтримку, зокрема «сімейну ренту» для дітей, які втратили одного чи обох батьків. При цьому, у законодавстві Польщі діти-сироти не виділяються в окрему категорію, що свідчить про інтегрований, недискримінаційний підхід — відповідні гарантії закріплені у Загальному Законі «Про соціальну допомогу».[15] Згідно з польським законодавством, інтернатні заклади повинні забезпечувати регулярний контакт дітей з їх біологічними батьками під час їх перебування у цих закладах. Кожна дитина має соціального працівника, який займається її справою та відповідає за створення «плану незалежності» — стратегії переходу до самостійного життя. Варто також

зазначити, що у Польщі важливим елементом соціальної підтримки є інститут сімейного асистента. Це спеціаліст, чия основна мета — попередження необхідності вилучення дітей з неблагополучних сімей. Після введення цієї ролі кількість вилучених дітей зменшилася з 91 тисячі у 2011 році до 78 тисяч у 2021 році. Сімейний асистент працює з проблемними родинами, допомагаючи не лише дітям, але й батькам, і має під своїм контролем не більше ніж 20 сімей, щоб ефективно виконувати свою роботу.[16]

Отже, в досвіді кожної з цих країн можна побачити шлях до повної деінституалізації та розвитку сімейних форм опіки, які Україні варто впроваджувати в своїй системі соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Це дозволить забезпечити дітям більш комфортні та емоційно безпечні умови для розвитку, а також сприяти інтеграції в суспільство в умовах, наближених до сімейних. Цінним для запозичення з міжнародного досвіду є індивідуальний підхід до кожної дитини, що дозволяє враховувати її унікальні потреби та забезпечувати ефективну підтримку. Крім того, необхідно запровадити превентивні заходи, щоб запобігти потраплянню дітей в систему соціального захисту, надаючи підтримку сім'ям ще до того, як виникають серйозні проблеми.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА СТАНУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ В УКРАЇНІ

2.1 Загальний аналіз системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні

Система соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні представляє собою комплексний механізм, що спрямований на забезпечення належних умов життя та розвитку цих соціально вразливих категорій дітей. Станом на 2024 рік в Україні нараховується близько 62,8 тисяч дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з яких 93,5% перебувають у сімейних формах виховання.

Таблиця 2.1

Динаміка кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за формами влаштування (2020-2024 рр.)

Рік	Кількість дітей під опікою/піклуванням	Кількість дітей у прийомних сім'ях і ДБСТ	Загальна кількість дітей у сімейних формах виховання	Відсоток дітей у сімейних формах виховання
2020	49 016	12 781	61 797	91,2%
2021	33 598	13 000	46 598	92,0%
2022	42 611	11 116	53 727	92,5%
2023	40 220	13 500	53 720	93,0%
2024	44 739	13 980	58 719	93,5%

Джерело: Національна соціальна сервісна служба України, [17, 18, 19, 20]

Ця статистика свідчить про те, що Україна впевнено рухається до європейських стандартів, де пріоритетом є влаштування дітей у сімейне середовище, а не в інституційні заклади. Важливо відзначити, що за останні роки відбулися суттєві зміни в підходах до забезпечення соціального захисту дітей даних категорій, що зумовлено як реформуванням системи органів опіки та піклування, так і впровадженням нових соціальних стандартів.

Аналіз динаміки кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за 2020-2024 роки показує певні коливання, що зумовлені різними факторами, включаючи повномасштабне вторгнення Росії в Україну. Зокрема, спостерігається зменшення загальної кількості дітей під опікою/піклуванням з 49016 у 2020 році до 44739 за 9 місяців 2024 року, що може бути пов'язано з евакуацією дітей за кордон, їх переміщенням в межах країни, а також з демографічними змінами. Водночас, кількість дітей у прийомних сім'ях і дитячих будинках сімейного типу демонструє тенденцію до зростання – з 12781 дитини у 2020 році до 13980 дітей за 9 місяців 2024 року, що свідчить про ефективність державної політики щодо розвитку сімейних форм виховання. Суттєвий спад кількості дітей у сімейних формах виховання спостерігався у 2022 році (42611 під опікою/піклуванням та 11116 у прийомних сім'ях і ДБСТ), що безпосередньо пов'язано з початком повномасштабної війни. Позитивним трендом є поступове відновлення показників у 2023-2024 роках, що свідчить про адаптацію системи соціального захисту до роботи в умовах воєнного стану.

Особливу роль у системі соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відіграє інститут опіки та піклування, під яким перебуває найбільша кількість дітей даних категорій. Цей інститут забезпечує захист прав та інтересів дітей, які залишилися без батьківського піклування, через призначення опікуна або піклувальника, якими часто стають родичі дитини. Аналіз ефективності функціонування цього інституту дозволяє виявити певні проблеми, зокрема недостатній контроль за виконанням обов'язків опікунами, нерегулярність перевірок умов проживання дітей, а також нерівномірність розподілу соціальної допомоги. Важливим аспектом є також захист майнових та житлових прав дітей, що перебувають під опікою, оскільки саме в цій сфері відзначається найбільша кількість порушень та зловживань. Необхідним є посилення контролю з боку органів опіки та піклування за збереженням майна та житла дітей, а також розробка механізмів їх ефективного захисту.

Альтернативними формами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених

батьківського піклування, є прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу (ДБСТ), які демонструють позитивну динаміку розвитку. Ці форми влаштування передбачають функціонування невеликих соціальних інституцій сімейного типу, де діти проживають у близьких до сімейних умовах. Зростання кількості дітей у цих формах влаштування з 12781 у 2020 році до 13980 за 9 місяців 2024 року свідчить про зростання популярності та ефективності цих інституцій. Водночас, аналіз функціонування прийомних сімей та ДБСТ виявляє певні проблеми, зокрема недостатню психологічну підготовку прийомних батьків та батьків-вихователів до роботи з дітьми, які мають травматичний досвід. Необхідним є розвиток системи підготовки та підтримки батьків, які беруть на виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, включаючи постійний супровід фахівців та додаткове навчання.

Важливим елементом системи є інститут усиновлення, який забезпечує найбільш повну інтеграцію дитини у сімейне середовище. Протягом останніх років спостерігається тенденція до зменшення кількості усиновлень, що пов'язано з демографічними змінами, складною економічною ситуацією та впливом війни. Важливими факторами, що впливають на процес усиновлення, є також складні бюрократичні процедури, тривалий період очікування та недостатня інформаційна підтримка потенційних усиновлювачів.

Таблиця 2.2

Регіональний розподіл усиновлень дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (І квартал 2025 р.)

Область	Кількість усиновлених дітей	Відсоток від загальної кількості
Дніпропетровська	34	11,7%
Київська	27	9,3%
Закарпатська	27	9,3%
Житомирська	22	7,6%
Інші регіони	180	62,1%
Всього	290	100%

Джерело: Інформаційне агентство "ІнфоСіті", [21]

Аналіз географічного розподілу усиновлень показує нерівномірність цього процесу в різних регіонах України, що може бути пов'язано з різним рівнем економічного розвитку регіонів, а також з ефективністю роботи місцевих органів опіки та піклування.

Таблиця 2.3

Показники усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (2021-2025 рр.)

Рік	Кількість усиновлених дітей	Приріст до попереднього року	Примітки
2021	916	+9,3%	-
2022	743	-18,9%	Зниження через початок повномасштабної війни
2023	927	+24,8%	З них 716 дітей віком до 5 років, 156 дітей – від 6 до 10 років і 55 дітей від 11 до 17 років. Поступове відновлення показників - зокрема всиновлено 32 дитини, евакуйованих за межі України
2024	1 270	+27,0%	У 2024 році Мінсоцполітики спростило процедуру усиновлення: кандидатам дозволили тимчасово брати дитину в родину ще до рішення суду, а також скасували обмеження щодо віку, статі та кількості дітей, яких можна усиновити. Це розширило доступ до інформації про дітей, що перебувають на обліку, і могло стати однією з причин рекордного зростання кількості усиновлень.
2025	290	-	Дані лише за I квартал: на місцевому обліку з усиновлення перебуває 14 946 дітей. З них 11 154 вже влаштовано до сімейних форм виховання.

Джерело: Державна служба України у справах дітей [22, 23, 24]

Для підвищення ефективності інституту усиновлення необхідно спростити процедури усиновлення, розвивати систему підготовки потенційних усиновлювачів та забезпечити їх підтримку після усиновлення.

Аналіз державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дозволяє виділити кілька основних напрямків: забезпечення права дитини на сімейне виховання, захист майнових та житлових прав, забезпечення належного рівня освіти та охорони здоров'я,

соціальна інтеграція та підготовка до самостійного життя. Особлива увага приділяється створенню умов для виховання дітей у сімейному середовищі, що відповідає принципу найкращих інтересів дитини. Важливим аспектом є також забезпечення соціальних гарантій для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, включаючи пільги на освіту, медичне обслуговування, працевлаштування та забезпечення житлом. Аналіз реалізації цих напрямків виявляє певні недоліки, зокрема недостатнє фінансування, неефективне використання коштів та бюрократичні перепони при наданні соціальних послуг.

Особливу увагу слід приділити системі органів та установ, що здійснюють соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, аналіз якої виявляє певну фрагментарність та дублювання функцій. Ключовими органами у цій системі є служби у справах дітей, центри соціальних служб, органи опіки та піклування, які відповідають за різні аспекти соціального захисту. Ефективність їх діяльності залежить від координації зусиль, чіткого розподілу повноважень та достатнього ресурсного забезпечення. Аналіз кадрового забезпечення цих органів виявляє проблему недостатньої кількості фахівців, їх перевантаженості, а також низького рівня оплати праці, що призводить до плинності кадрів. Для підвищення ефективності роботи цих органів необхідно забезпечити належне кадрове та матеріально-технічне забезпечення, а також розробити механізми їх ефективної взаємодії.

Аналіз регіональних особливостей системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, виявляє нерівномірність її розвитку в різних регіонах України. Спостерігаються значні відмінності у кількості дітей, влаштованих у сімейні форми виховання, у рівні їх забезпечення, у доступності соціальних послуг та у ефективності роботи місцевих органів опіки та піклування. Ці відмінності можуть бути пов'язані з різним рівнем економічного розвитку регіонів, з їх демографічними особливостями, а також з ефективністю місцевого управління. Особливо гострою ця проблема є для сільської місцевості, де доступ до соціальних послуг обмежений, а фінансування соціальних програм недостатнє. Для подолання цих відмінностей необхідно

розробити механізми вирівнювання регіональних диспропорцій, забезпечити рівний доступ до соціальних послуг для всіх дітей незалежно від місця їх проживання.

Важливим аспектом системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є їх соціальна інтеграція та підготовка до самостійного життя. Аналіз цього аспекту виявляє недостатню ефективність програм підготовки дітей до самостійного життя, відсутність системного підходу до їх професійної орієнтації та соціальної адаптації. Особливо гострою є проблема забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, після досягнення ними повноліття, оскільки багато з них або не мають власного житла, або мають житло в незадовільному стані. Також існує проблема працевлаштування цих дітей, оскільки вони часто не мають необхідних професійних навичок та досвіду роботи. Для вирішення цих проблем необхідно розробити комплексну програму соціальної інтеграції дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яка б включала професійну орієнтацію, навчання життєвим навичкам, забезпечення житлом та допомогу у працевлаштуванні.

Аналіз міжнародного досвіду у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дозволяє визначити перспективні напрямки розвитку української системи. У розвинених країнах основним принципом є пріоритет сімейних форм влаштування, мінімізація інституційного догляду та рання профілактика соціального сирітства. Важливими елементами є також інтегрований підхід до надання соціальних послуг, індивідуальний підхід до кожної дитини та активна участь громади у вирішенні проблем дітей.

Аналіз міжнародного досвіду дозволяє визначити такі перспективні напрямки розвитку української системи, як деінституціалізація догляду за дітьми, розвиток системи раннього виявлення сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, розвиток системи соціальних послуг на рівні громади та впровадження інноваційних форм роботи з дітьми та сім'ями. Впровадження цих напрямків дозволить підвищити ефективність системи

соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та забезпечити їм достойні умови життя та розвитку.

2.2 Оцінка фінансування та матеріально-технічному забезпеченні системи соціального захисту дітей-сиріт.

Фінансування системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні здійснюється з державного та місцевих бюджетів відповідно до принципу повного державного забезпечення цієї категорії дітей. Бюджетні асигнування на соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, включають витрати на утримання закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, виплати соціальної допомоги опікунам та піклувальникам, прийомним батькам та батькам-вихователям, а також на реалізацію різноманітних цільових соціальних програм. Аналіз динаміки фінансування цієї сфери за останні роки свідчить про номінальне зростання обсягів фінансування, яке, однак, не завжди відповідає реальним потребам через інфляційні процеси та зростання вартості товарів і послуг. Особливо гострою ця проблема стала в умовах повномасштабної війни, коли значна частина бюджетних коштів спрямовується на оборонні потреби, що створює додатковий тиск на соціальну сферу.

Таблиця 2.4.

Обсяг фінансування соціального захисту населення України (2021-2024 рр.)

Рік	Загальне фінансування (млрд грн)	Зміни до попереднього року
2021	440	-
2022	444	+0,9%
2023	444	0%
2024	469	+5,6%

Джерело: Державний бюджет України, [25, 26, 27]

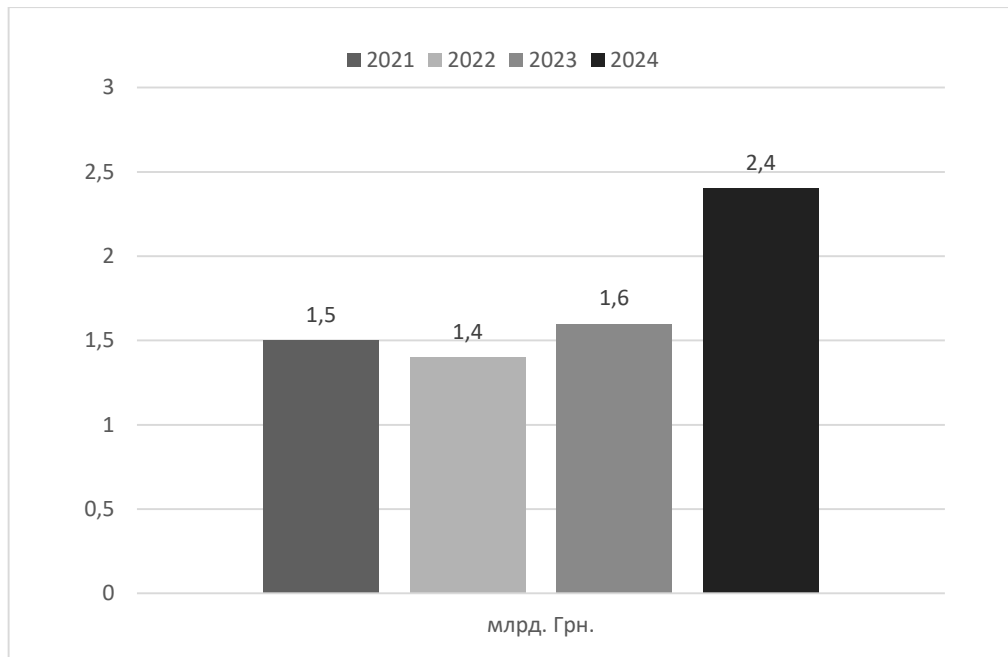

Рисунок 2.1 Адресна допомога на дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування [28]

Аналіз структури витрат на соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дозволяє виділити основні напрямки фінансування: забезпечення харчуванням, одягом та взуттям, організація медичного обслуговування, забезпечення освітніх послуг, оздоровлення та відпочинку, а також соціальна допомога опікунам, прийомним батькам та батькам-вихователям. Значна частина коштів спрямовується на утримання інституційних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, хоча спостерігається тенденція до переорієнтації фінансування на підтримку сімейних форм виховання. Найбільшу частку у структурі витрат займають витрати на харчування та на оплату праці персоналу закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Важливими статтями витрат є також витрати на медичне обслуговування, освіту та забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, після досягнення ними повноліття.

Оцінка ефективності використання бюджетних коштів, спрямованих на соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування,

виявляє певні проблеми. Зокрема, відзначається нерівномірність розподілу коштів між різними регіонами та закладами, недостатній контроль за їх використанням, а також відсутність чітких критеріїв оцінки ефективності витрачання коштів. Проблемою є також недостатня прозорість процесу розподілу та використання коштів, що створює умови для потенційних зловживань. Особливо гострою ця проблема є в сфері забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, де часто відзначаються випадки нецільового використання коштів та придбання житла неналежної якості. Для підвищення ефективності використання бюджетних коштів необхідно розробити чіткі критерії оцінки ефективності, забезпечити прозорість процесу розподілу та використання коштів, а також посилити контроль за їх цільовим використанням.

Важливим аспектом фінансового забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є соціальні виплати опікунам, прийомним батькам та батькам-вихователям. Розмір цих виплат визначається відповідно до прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку та включає допомогу на утримання дитини та винагороду батькам-вихователям і прийомним батькам.

Таблиця 2.6

Розмір соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (станом на 2023 р.)

Категорія	Розмір допомоги
На одну дитину	100% прожиткового мінімуму (2 093,00 грн)
На двох дітей	120% прожиткового мінімуму (2 511,60 грн)
На трьох і більше дітей	150% прожиткового мінімуму (3 139,50 грн)
Для дітей у прийомних сім'ях	2,5 прожиткового мінімуму
Для дітей з інвалідністю	3,5 прожиткового мінімуму

Джерело: Юридична газета [29]; Департамент соціального захисту населення [30]

Аналіз розміру цих виплат показує, що вони не завжди відповідають реальним потребам дітей та витратам на їх утримання, особливо в умовах

економічної нестабільності та інфляції. Крім того, спостерігаються затримки у виплатах, що створює додаткові труднощі для сімей, які виховують дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Для вирішення цих проблем необхідно переглянути механізм визначення розміру соціальних виплат, забезпечити їх індексацію відповідно до рівня інфляції, а також розробити механізми своєчасної виплати соціальної допомоги.

Матеріально-технічне забезпечення закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є важливим аспектом системи соціального захисту цієї категорії дітей. Аналіз стану матеріально-технічної бази цих закладів виявляє значну зношеність будівель та обладнання, недостатню забезпеченість сучасними технічними засобами навчання, комп'ютерною технікою, спортивним інвентарем та іншими необхідними ресурсами. Особливо гострою ця проблема є для закладів, розташованих у сільській місцевості та у невеликих містах, де фінансування часто є недостатнім. Проблемою є також нерівномірність забезпечення різних закладів, коли одні заклади отримують значні інвестиції, а інші залишаються недофінансованими. Для вирішення цих проблем необхідно розробити програму модернізації матеріально-технічної бази закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечити рівномірний розподіл ресурсів, а також залучити додаткові джерела фінансування, включаючи благодійну допомогу та гранти.

Аналіз системи фінансування сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, показує, що вона включає виплати на утримання дітей, винагороду прийомним батькам та батькам-вихователям, а також одноразову допомогу при влаштуванні дитини в сім'ю. Розмір цих виплат визначається відповідно до законодавства та залежить від віку дитини, наявності особливих потреб, а також від кількості дітей у сім'ї. Аналіз показує, що система фінансування сімейних форм виховання потребує вдосконалення, зокрема, в частині визначення розміру виплат, їх індексації відповідно до рівня інфляції, а також забезпечення своєчасності виплат. Крім того, необхідно розробити механізми додаткового фінансування для сімей, які виховують дітей з

особливими потребами, а також для багатодітних прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу.

Важливим аспектом матеріально-технічного забезпечення системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є забезпечення їх житлом. Діти цієї категорії мають право на збереження житла, в якому вони проживали з батьками, а також на отримання житла у разі його відсутності після досягнення повноліття. Аналіз реалізації цього права виявляє значні проблеми, зокрема, недостатнє фінансування програм забезпечення житлом, довгі черги на отримання житла, а також низьку якість житла, що надається. Проблемою є також відсутність ефективного механізму контролю за збереженням житла дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під час їх перебування в інституційних закладах або в сімейних формах виховання. Для вирішення цих проблем необхідно збільшити фінансування програм забезпечення житлом, розробити механізми контролю за збереженням житла, а також впровадити альтернативні форми забезпечення житлом, такі як соціальне житло або іпотечні програми з пільговими умовами.

Аналіз джерел фінансування системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, показує, що основними з них є державний та місцеві бюджети. Однак в умовах обмеженості бюджетних ресурсів важливим є залучення додаткових джерел фінансування, таких як благодійні внески, гранти міжнародних організацій, спонсорська допомога від бізнесу, а також створення спеціальних фондів для підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Аналіз практики залучення додаткових джерел фінансування показує, що вона є недостатньо розвиненою, зокрема, через відсутність ефективних механізмів стимулювання благодійності, недостатню інформаційну підтримку благодійних ініціатив, а також через бюрократичні перепони при отриманні та використанні благодійної допомоги. Для вирішення цих проблем необхідно розробити механізми стимулювання благодійності, забезпечити інформаційну підтримку благодійних ініціатив, а також спростити процедури отримання та використання благодійної допомоги.

Важливим аспектом фінансового забезпечення системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є фінансування освітніх послуг для цієї категорії дітей. Діти цієї категорії мають право на безоплатну освіту у державних та комунальних навчальних закладах, а також на отримання соціальної стипендії, матеріальної допомоги на придбання навчальної літератури, одягу та взуття, а також на безоплатне або пільгове оздоровлення. Аналіз реалізації цих прав виявляє певні проблеми, зокрема, недостатній розмір соціальної стипендії, затримки у виплатах матеріальної допомоги, а також недостатню кількість місць для оздоровлення дітей цієї категорії. Крім того, проблемою є також недостатня підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під час їх навчання у вищих навчальних закладах, що часто призводить до їх відрахування через академічну неуспішність або матеріальні труднощі.

Оцінка фінансового забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах децентралізації влади показує, що відбувається передача повноважень та фінансових ресурсів з державного на місцевий рівень. Це створює як можливості, так і виклики для системи соціального захисту цієї категорії дітей. З одного боку, децентралізація дозволяє більш ефективно розподіляти ресурси відповідно до потреб конкретної громади, з іншого боку, існує ризик нерівномірного розподілу ресурсів між різними громадами, особливо у випадку бідних та малозабезпечених громад. Крім того, децентралізація вимагає від місцевих органів влади наявності відповідних компетенцій та кадрових ресурсів для ефективного управління системою соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Для подолання цих викликів необхідно розробити механізми вирівнювання фінансових можливостей різних громад, забезпечити підготовку фахівців для роботи в умовах децентралізації, а також розробити механізми координації діяльності різних рівнів влади у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

2.3 Оцінка основних проблем реалізації соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування під час війни

Першочерговою проблемою в забезпеченні ефективного соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування під час війни, є відсутність достовірної статистики та повної оцінки ситуації. Це зумовлено окупацією частини територій, незаконним вивезенням дітей до російської федерації, а також неможливістю контролю за подіями в районах, охоплених бойовими діями. З початком війни, окрім зростання кількості випадків біологічного сирітства, посилюються й інші негативні явища — бідність, маргіналізація, поширення хвороб, що, у свою чергу, сприяє поширенню явища соціального сирітства.

Найбільшим викликом повномасштабного вторгнення стала незаконна депортація дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування до росії. Станом на 31 липня 2023 року, за офіційною інформацією української влади, з 24 лютого 2022 року було депортовано 19 546 дітей – з них приблизно 4 тисячі дітей зі статусом, тобто дітей позбавлених батьківського піклування і сиріт. Це лише підтверджені випадки, про які Національному інформаційному бюро України повідомили батьки, опікуни або свідки депортації.[31]

Повернення депортованих дітей — як в індивідуальному, так і в груповому форматі — є пріоритетним завданням нашої держави.

Не менш важливою проблемою в умовах війни є забезпечення освітніх послуг для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. За результатами моніторингу, станом на 24 лютого 2022 р. у системі МОН функціонувало 544 заклади загальної середньої освіти, у структурі яких пансіони/інтернати та які забезпечують умови для надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами. У цих закладах здобували освіту 103 966 учнів, із них 4292 особи (4,1 %) – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. За оперативною інформацією органів управління у сфері освіти, станом на 1 серпня 2022 р. 2225 дітей з ООП, які здобували освіту в спеціальних

зкладах, евакуйовано за межі України, з них 1074 особи – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. [32]

Через бойові дії, руйнування навчальних закладів, переміщення дітей та перехід на дистанційне навчання багато дітей цієї категорії стикаються з проблемами доступу до освіти. Аналіз ситуації показує, що діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, часто не мають необхідного технічного обладнання для дистанційного навчання, стабільного доступу до інтернету, а також належного супроводу з боку дорослих для успішного навчання. Особливо складною є ситуація з дітьми, які перебувають в інтернатних закладах, де через обмежену кількість персоналу та технічних засобів не завжди можливо забезпечити належні умови для дистанційного навчання для всіх дітей. Крім того, діти, які були евакуйовані за кордон, стикаються з проблемами мовного бар'єру, відмінностей в освітніх програмах та необхідністю адаптації до нової освітньої системи. Для вирішення цих проблем необхідно забезпечити дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, необхідним технічним обладнанням для дистанційного навчання, розробити механізми підтримки їх освіти, а також забезпечити доступ до української освіти для дітей, які перебувають за кордоном.

Аналіз проблем соціальної адаптації та інтеграції дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які були переміщені внаслідок війни, виявляє значні труднощі. Діти цієї категорії часто стикаються з проблемами адаптації до нового середовища, встановлення соціальних зв'язків, подолання мовного та культурного бар'єру, особливо у випадку переміщення за кордон. Особливо складною є ситуація з дітьми, які були евакуйовані групами з інтернатних закладів, оскільки вони часто залишаються ізольованими від місцевої спільноти, продовжуючи жити в умовах інституційного догляду. Крім того, тривале перебування за кордоном може призводити до втрати зв'язку з українською культурою, мовою та ідентичністю, що створює додаткові проблеми при поверненні в Україну. Для вирішення цих проблем необхідно розробити програми соціальної адаптації та інтеграції для переміщених дітей-

сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечити їх підтримку з боку соціальних працівників, психологів та педагогів, а також сприяти їх інтеграції у місцеву спільноту. Важливим є також збереження зв'язку дітей з українською культурою та мовою через організацію культурних заходів, навчання українською мовою, а також підтримку контактів з родичами та друзями в Україні. [33]

Важливою проблемою в умовах війни є забезпечення медичного обслуговування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Через бойові дії та руйнування медичної інфраструктури доступ до медичних послуг в багатьох регіонах України обмежений, що особливо негативно впливає на дітей з хронічними захворюваннями та особливими потребами. Аналіз ситуації показує, що діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, часто не мають доступу до спеціалізованої медичної допомоги, реабілітаційних послуг, а також до необхідних ліків та медичних виробів. Особливо складною є ситуація з дітьми, які перебувають в інтернатних закладах, оскільки вони часто мають множинні проблеми зі здоров'ям, які вимагають комплексного підходу та регулярного медичного нагляду. Для вирішення цих проблем необхідно забезпечити пріоритетний доступ дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до медичних послуг, розробити механізми забезпечення їх необхідними ліками та медичними виробами, а також забезпечити координацію медичної допомоги для дітей, які перебувають за кордоном.

Аналіз проблем функціонування системи органів опіки та піклування в умовах війни виявляє значні труднощі у їх роботі. Через бойові дії, окупацію частини територій та евакуацію персоналу багато органів опіки та піклування не можуть повноцінно виконувати свої функції, що призводить до затримок у прийнятті рішень щодо влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також до проблем з контролем за дотриманням їх прав. Особливо гострою є проблема координації діяльності органів опіки та піклування різних рівнів та регіонів, особливо у випадку переміщення дітей.

Крім того, війна призвела до втрати частини документації, що ускладнює процес підтвердження статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, а також до проблем з оформленням нових документів. Для вирішення цих проблем необхідно розробити механізми координації діяльності органів опіки та піклування різних рівнів та регіонів, забезпечити їх необхідними ресурсами та кадрами, а також розробити спрощені процедури оформлення документів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах війни.

Черговою проблемою в умовах війни є забезпечення житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. До початку повномасштабного вторгнення в середньому за кошти бюджету щороку фінансувалось придбання житла для 500–600 людей. Таких темпів недостатньо, щоб забезпечити домівкою всіх, хто цього потребує. Наразі на квартирному обліку перебуває 42 тисяч:

1. дітей-сиріт;
2. дітей, позбавлених батьківського піклування;
3. осіб з їх числа. [34]

Внаслідок бойових дій багато дітей втратили житло, в якому вони проживали з батьками, або доступ до цього житла обмежений через його перебування в зоні бойових дій або на окупованій території. Аналіз ситуації показує, що система забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, після досягнення ними повноліття стикається з додатковими труднощами в умовах війни, зокрема, через обмеженість ресурсів, руйнування житлового фонду, а також через проблеми з документацією.

Забезпечення тимчасовим житлом для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які були евакуйовані із зони бойових дій, залишається серйозною проблемою. Зокрема, під час евакуації закладів з Донеччини майже всіх таких дітей вивезли з територій активних бойових дій. За інформацією заступниці міністерки соціальної політики Уляни Токаревої, до безпечніших регіонів України перемістили 277 дитячих закладів, ще 198 — евакуювали за

кордон. Однією з найбільших труднощів під час евакуації є нестача місць для розміщення дітей з інвалідністю у більш безпечних областях країни.[35]

Для вирішення цих проблем необхідно розробити спеціальні програми забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах війни, забезпечити збереження їх житлових прав, а також розробити механізми відновлення втраченого житла після завершення бойових дій.

Отже війна створила безпрецедентні виклики для системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які вимагають комплексного підходу та координації зусиль різних органів влади, міжнародних організацій та громадянського суспільства.

Аналіз статистичних даних показує, що після значного зменшення кількості дітей у сімейних формах виховання у 2022 році, у 2023-2024 роках спостерігається поступове відновлення показників, зокрема, кількість дітей у прийомних сім'ях і ДБСТ зросла до 13980 за 9 місяців 2024 року, що перевищує показник 2021 року (13000). Це свідчить про адаптацію системи соціального захисту до роботи в умовах воєнного стану та про ефективність заходів, спрямованих на забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Водночас, залишається багато невирішених проблем, зокрема, повернення дітей, незаконно вивезених на територію Росії, забезпечення соціального захисту дітей на окупованих територіях, а також забезпечення належних умов для розвитку та соціальної інтеграції дітей, які були переміщені внаслідок війни. Вирішення цих проблем вимагає системного підходу та довгострокових стратегій, які враховуватимуть особливості постконфліктного періоду та необхідність відновлення соціальної інфраструктури.

РОЗДІЛ 3

Шляхи підвищення ефективності соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

3.1 Шляхи імплементації міжнародного досвіду соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Аналіз міжнародних моделей соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дозволяє виокремити низку ефективних практик, які можна адаптувати в Україні. Досвід скандинавських країн, зокрема Швеції та Норвегії, демонструє високу ефективність системи раннього виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, що дозволяє запобігти соціальному сирітству через превентивні заходи. Британська система соціального супроводу дітей, які виходять з-під опіки після досягнення повноліття, забезпечує поступову інтеграцію молоді в самостійне життя з професійною підтримкою протягом перехідного періоду. Перелічені практики можуть бути адаптовані в Україні з урахуванням національних особливостей та наявних ресурсів (див. розділ 1.3).

Імплементація міжнародного досвіду має розпочинатися з реформування нормативно-правової бази, що регулює соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Законодавчі зміни повинні забезпечити перехід від інституційної моделі до підтримки сімейних форм виховання дітей, стимулювати розвиток патронатних сімей та малих групових будинків за європейськими стандартами. Фінансові механізми мають бути переорієнтовані з утримання інтернатних закладів на підтримку сімейних форм виховання та розвиток послуг для вразливих сімей на рівні громад. Важливим елементом реформування має стати запровадження інтегрованого підходу до надання послуг, коли дитина та її сім'я отримують комплексну підтримку від різних служб, які ефективно координують свої дії. Підготовка кадрів соціальної сфери

за міжнародними стандартами сприятиме впровадженню інноваційних методик роботи з дітьми, які залишилися без батьківського піклування.

Особливу увагу варто приділити адаптації досвіду країн Європейського Союзу щодо соціальної інтеграції дітей-сиріт, які досягли повноліття. Досвід Франції демонструє ефективність системи "продовженої опіки", яка передбачає поступовий перехід до самостійного життя з можливістю отримувати підтримку до 25 років. Програми наставництва для молоді, які успішно працюють у Нідерландах, дозволяють залучати досвідчених фахівців та волонтерів для допомоги молодим людям у вирішенні життєвих проблем після виходу з інтернатних закладів. Фінансові програми підтримки випускників інтернатних закладів діють у більшості європейських країн і включають пільгові кредити на житло, стипендії для навчання та гранти для започаткування власної справи. Адаптація таких програм до українських реалій потребує не лише належного фінансування, а й розвитку міжсекторної співпраці між державою, бізнесом та громадськими організаціями. Запровадження механізмів соціального замовлення дозволить залучити недержавні організації до надання високоякісних послуг для дітей-сиріт та молоді, яка виходить з-під опіки.

Одним із перспективних напрямків імплементації міжнародного досвіду є розвиток соціального підприємництва як інструменту підтримки дітей-сиріт та випускників інтернатних закладів. У Польщі, Чехії та країнах Балтії успішно функціонують соціальні підприємства, які забезпечують професійну підготовку та працевлаштування молоді, яка залишилась без батьківського піклування. Такі підприємства отримують податкові пільги та державну підтримку, оскільки виконують важливу соціальну функцію - запобігання безробіттю та маргіналізації вразливих груп населення. Модель соціального підприємництва може бути адаптована до українських реалій шляхом розробки відповідного законодавства та створення сприятливих умов для розвитку такого бізнесу. Розвиток соціального підприємництва сприятиме не лише працевлаштуванню молоді, а й формуванню у них підприємницьких навичок та економічної

незалежності. Успішні приклади соціальних підприємств можуть стати моделями для масштабування по всій країні.

Важливим компонентом імплементації міжнародного досвіду є цифровізація системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Досвід Естонії демонструє ефективність єдиної інформаційної системи, яка забезпечує збір, аналіз та обмін даними між усіма суб'єктами, залученими до соціального захисту дітей. Така система дозволяє оперативно реагувати на потреби дитини, координувати дії різних служб та забезпечувати моніторинг ефективності соціальної підтримки. Застосування технологій штучного інтелекту та предиктивної аналітики, які використовуються в США та Великій Британії, дозволяє прогнозувати ризики для дітей у сім'ях, що опинилися у складних життєвих обставинах, та вчасно надавати превентивну допомогу. Впровадження мобільних додатків для комунікації між дітьми та соціальними працівниками, які успішно працюють у Канаді, забезпечує оперативний зв'язок та можливість отримання консультації у будь-який час. Розвиток цифрових платформ для дистанційного навчання та професійної підготовки дітей-сиріт є особливо актуальним в умовах пандемії та воєнного стану.

3.2 Розвиток соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування як спосіб подолання дифіциту людського капіталу

Ефективна система соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є важливим чинником формування людського капіталу країни. Діти, позбавлені батьківського піклування, складають значний демографічний та інтелектуальний потенціал, який при належній підтримці може бути реалізований на благо суспільства. Сучасні дослідження демонструють, що інвестиції в розвиток дітей, особливо тих, які опинилися в складних життєвих обставинах, мають високу соціально-економічну віддачу в довгостроковій перспективі. Вартість якісних послуг з підтримки дітей-сиріт та

профілактики соціального сирітства є значно нижчою, ніж економічні втрати від соціальної дезадаптації цієї категорії громадян. Розвиток системи соціального захисту дітей-сиріт має розглядатися не як витратна соціальна програма, а як інвестиція в людський капітал та майбутнє країни (див. аналіз фінансування в розділі 2.2)..

Освіта є ключовим компонентом формування людського капіталу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Сучасна система соціального захисту повинна забезпечувати не лише доступ до базової освіти, а й можливості для розвитку талантів та здібностей дітей, їх професійної орієнтації та підготовки до життя в конкурентному середовищі. Запровадження індивідуальних освітніх траєкторій для дітей-сиріт з урахуванням їх особливостей та потреб сприятиме більш ефективному розвитку їх потенціалу. Важливим елементом є забезпечення доступу до якісної позашкільної освіти, яка розвиває творчі здібності, лідерські якості та практичні навички. Особлива увага має приділятися розвитку цифрових компетентностей, які є критично важливими для успішної інтеграції в сучасний ринок праці. Інтеграція дітей-сиріт у загальноосвітній простір, без сегрегації в окремих інституціях, сприяє їх соціалізації та формуванню навичок міжособистісної взаємодії (див. освітні проблеми в розділі 2.3). Здоров'я є фундаментальною складовою людського капіталу, і система соціального захисту має забезпечувати комплексну підтримку фізичного та психічного здоров'я дітей-сиріт. Забезпечення регулярних медичних оглядів, профілактичних заходів та доступу до спеціалізованої медичної допомоги дозволить підтримувати фізичне здоров'я дітей на належному рівні. Особливу увагу слід приділяти психологічній підтримці дітей, які пережили травматичний досвід втрати батьків або вилучення з сім'ї, що має безпосередній вплив на їх емоційний стан та здатність до навчання. Розвиток служб раннього втручання дозволить своєчасно виявляти та корегувати проблеми розвитку дітей молодшого віку, запобігаючи формуванню стійких порушень. Інтеграція медичних, освітніх та соціальних послуг забезпечить комплексний підхід до збереження здоров'я дітей, позбавлених батьківського

підклування. Запровадження програм здорового способу життя та профілактики шкідливих звичок сприятиме формуванню відповідального ставлення до свого здоров'я.

Соціальна адаптація та формування життєвих навичок є ключовими елементами розвитку людського капіталу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Сучасні підходи до соціального захисту мають включати програми підготовки до самостійного життя, які розвивають навички побутового самообслуговування, фінансової грамотності, планування бюджету та управління часом. Важливим елементом є формування комунікативних навичок, вміння будувати здорові стосунки, вирішувати конфлікти та працювати в команді, які є необхідними для успішної інтеграції в суспільство. Розвиток емоційного інтелекту та стресостійкості дозволяє дітям ефективно справлятися з життєвими викликами та підтримувати психологічне благополуччя. Програми наставництва та менторства забезпечують індивідуальну підтримку та передачу життєвого досвіду від успішних дорослих до дітей, які потребують рольових моделей. Формування активної громадянської позиції та залучення до волонтерської діяльності сприяє розвитку соціальної відповідальності та відчуття приналежності до суспільства.

Економічна самостійність є важливим компонентом розвитку людського капіталу та подолання залежності від соціальної допомоги. Система соціального захисту має забезпечувати професійну орієнтацію та підготовку дітей-сиріт до майбутньої професійної діяльності з урахуванням їх здібностей та потреб ринку праці. Програми підтримуваного працевлаштування, які передбачають супровід молодшої людини на перших етапах трудової діяльності, сприяють успішній адаптації в робочому колективі та набуттю професійних навичок. Розвиток підприємницьких навичок та підтримка молодіжного підприємництва через програми мікрокредитування та бізнес-інкубатори створюють можливості для економічної самореалізації. Забезпечення доступу до професійної освіти та програм підвищення кваліфікації дозволяє молодим людям адаптуватися до змін на ринку праці та підвищувати свою конкурентоспроможність. Система

квотування робочих місць для випускників інтернатних закладів на підприємствах державної та комунальної власності забезпечує гарантії працевлаштування та соціальної інтеграції .

Розвиток цифрових технологій та інновацій відкриває нові можливості для формування людського капіталу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Забезпечення доступу до сучасних цифрових пристроїв та інтернету є базовою умовою для розвитку цифрових навичок та участі в онлайн-освіті. Програми навчання програмуванню, веб-дизайну та іншим перспективним цифровим навичкам створюють нові можливості для працевлаштування та самозайнятості молоді. Розвиток онлайн-платформ для дистанційного навчання та менторства забезпечує доступ до якісної освіти незалежно від місця проживання дитини. Використання віртуальної та доповненої реальності для освітніх та терапевтичних цілей дозволяє розробляти інноваційні програми реабілітації та розвитку. Формування навичок критичного мислення та медіаграмотності є необхідною умовою безпечного та продуктивного використання цифрових технологій у повсякденному житті.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дозволяє зробити низку важливих висновків щодо сучасного стану та перспектив розвитку цієї системи в Україні. Аналіз нормативно-правової бази та організаційної структури системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, свідчить про суттєві позитивні зміни, які відбулися протягом останніх років, зокрема у сфері деінституціалізації та розвитку сімейних форм виховання. Статистичні дані демонструють поступове збільшення частки дітей, охоплених сімейними формами виховання, з 91,2% у 2020 році до 93,5% у 2024 році, що відповідає загальноєвропейському тренду розвитку систем захисту дітей. Водночас, виявлено низку проблем, зокрема недостатню координацію дій різних суб'єктів системи соціального захисту, нерівномірність розвитку сімейних форм виховання в різних регіонах України, а також недостатнє фінансування та матеріально-технічне забезпечення програм соціальної підтримки дітей. Важливим викликом є також підготовка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до самостійного життя після виходу з-під опіки, зокрема їх забезпечення житлом, працевлаштування та соціальна інтеграція.

Дослідження проблем реалізації соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах війни виявило безпрецедентні виклики, з якими стикнулася система соціального захисту внаслідок російської агресії. Бойові дії призвели до руйнування соціальної інфраструктури, переміщення дітей та персоналу закладів, а також до проблем з координацією діяльності органів опіки та піклування на окупованих та прифронтових територіях. Особливої гостроти набули проблеми забезпечення освітніх послуг в умовах дистанційного навчання, доступу до медичного обслуговування, а також соціальної адаптації дітей, які були евакуйовані в інші регіони України або за кордон. Аналіз статистичних даних показує, що після значного зменшення кількості дітей у сімейних формах виховання у 2022 році, у 2023-2024 роках

спостерігається поступове відновлення показників, що свідчить про адаптацію системи соціального захисту до роботи в умовах воєнного стану. Водночас, залишаються невирішеними проблеми повернення дітей, незаконно вивезених на територію Росії, забезпечення соціального захисту дітей на окупованих територіях, а також забезпечення належних умов для розвитку та соціальної інтеграції дітей, які були переміщені внаслідок війни.

Аналіз фінансування та матеріально-технічного забезпечення системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, виявив недостатність бюджетних асигнувань для забезпечення повноцінного функціонування всіх елементів системи. Особливо гострою ця проблема стала в умовах повномасштабної війни, коли значна частина бюджетних коштів спрямовується на оборонні потреби, що створює додатковий тиск на соціальну сферу. Водночас, позитивною тенденцією є переорієнтація фінансування з утримання інституційних закладів на підтримку сімейних форм виховання дітей, що відповідає стратегічним цілям реформування системи. Важливим напрямком є також розвиток державно-приватного партнерства та залучення недержавних джерел фінансування для підтримки програм соціального захисту дітей-сиріт, зокрема грантів міжнародних організацій, благодійних внесків бізнесу та приватних осіб. Ефективне використання бюджетних коштів та розвиток альтернативних джерел фінансування дозволить забезпечити стійкість системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах економічних викликів та війни.

Дослідження міжнародного досвіду соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дозволило виявити низку ефективних практик, які можуть бути адаптовані до українських реалій. Ключовими напрямками імплементації міжнародного досвіду є розвиток системи раннього виявлення та підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, для запобігання соціальному сирітству; розширення мережі патронатних сімей та професійних прийомних батьків; розвиток системи соціального супроводу випускників інтернатних закладів; впровадження

інноваційних технологій та цифрових платформ для підвищення ефективності соціальних послуг. Особливу увагу слід приділити розвитку соціального підприємництва як інструменту підтримки економічної самостійності молоді, яка виходить з-під опіки. Важливим напрямком є також розвиток системи моніторингу та оцінки ефективності соціальних послуг для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з використанням міжнародних індикаторів та стандартів якості. Імплементація міжнародного досвіду має здійснюватися з урахуванням національних особливостей та ресурсних можливостей України, а також специфіки воєнного та післявоєнного періоду.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати низку практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні. На національному рівні необхідно забезпечити координацію дій всіх суб'єктів системи соціального захисту, розробити та впровадити єдині стандарти надання соціальних послуг для дітей-сиріт, а також забезпечити належне фінансування програм соціального захисту. На регіональному рівні важливим завданням є розвиток мережі сімейних форм виховання дітей, забезпечення їх методичної та фінансової підтримки, а також розвиток системи підготовки та підвищення кваліфікації фахівців соціальної сфери. На рівні громад необхідно розвивати систему раннього виявлення та підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, для запобігання соціальному сирітству, а також забезпечити доступність та якість соціальних послуг для дітей-сиріт та сімей, які їх виховують. Особливу увагу слід приділити розвитку системи соціальної інтеграції та підтримки випускників інтернатних закладів, зокрема забезпечення їх житлом, доступом до освіти та працевлаштування. Комплексна реалізація цих рекомендацій дозволить підвищити ефективність системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною

сім'єю : навч. посіб.; Держ. центр соц. служб для молоді. Х. : ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 2002. с. 4.

2. Спіритіна Т. П. Сім'я як провідний інститут соціалізації дитини с. 2.
3. Кальченко Л. В. Соціальне сирітство як суспільне явище: поняття і причини виникнення. *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка*. 2012. № 19. с. 164.
4. Младінова Н. І. Соціальна робота з профілактики соціального сирітства; Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, факультет соціальної та психологічної освіти, кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи. Умань, 2023. с. 9.
5. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. с. 20
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 31.05.2025).
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Ст. 52.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 31.05.2025).
7. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 31.05.2025).
8. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 р. № 2342-IV – Ст. 12, 31; URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата звернення: 31.05.2025).
9. Про стан соціального захисту дітей та невідкладні заходи, спрямовані на захист прав дитини в Україні : Закон України від 17.01.2020 р. № 483-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-20#Text> (дата звернення: 31.05.2025).
10. Бурич Л. В. Міжнародний досвід захисту прав дітей, позбавлених батьківського піклування, у розрізі реформи деінституалізації; Нац. ун-т «Одеська юридична академія» - 2021. с. 2.
11. Романовська О. О. Фостерна сім'я Великої Британії як соціально-

педагогічне середовище підтримки особистості дитини – с. 1-13.

12. Children Act 1989. Part 1, Section 2 . UK Public General Acts. – 1989. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/section/2> (дата звернення: 31.05.2025)

13. Martovytska N.V. Improving the Parentally Deprived Children's Quality of Life in Ukraine (Based on the British Experience). *American Journal of Educational Research*. 2014. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/735/1/education-2-12b-13.pdf> (дата звернення: 31.05.2025)

14. Storø, J. Foster Care in Norway; Children and young people in foster care in Norway. 2009. Statistics Norway (SSB). *Child Research Net*. – Table 1 URL: https://www.childresearch.net/papers/rights/2011_01.html (дата звернення: 31.05.2025).

15. О pomocy społecznej: Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. Dz.U. 2004 nr 64 poz. 593 z późn. zm. Art. 19 pkt 7, art. 88. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20040640593/U/D20040593Lj.pdf> (дата звернення: 31.05.2025).

16. Киязька Л. А. Порівняльний аналіз соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні та Республіці Польща . *Ірпінський юридичний часопис*. 2019. Вип. 2. Розд. «Трудове право; право соціального забезпечення». – с. 67.

17. В Україні скоротилася кількість дітей-сиріт: кількість патронатних родин зростає. URL: <https://slovoproslovo.info/zmenshennya-kilkosti-ditey-syrit-v-ukraini-2024/> (дата звернення: 18.05.2025).

18. В Україні проживає більше 61 тисячі дітей позбавлених батьківського опікування. KRIVBASS.CITY. URL: <https://krivbass.city/news/view/tisyachi-malenkih-ukraintsiv-dosi-perebuyut-v-internatah-i-potrebuyut-pidtrimki-shho-vidomo> (дата звернення: 18.05.2025).

19. В Україні майже 46 тисяч дітей-сиріт — Мінсоцполітики. Суспільне Новини. URL: <https://suspilne.media/715984-v-ukraini-majze-46-tisac-ditej-pozbavlenih-batkivskogo-pikluvanna-minsocpolitiki/> (дата звернення: 18.05.2025).

20. В Україні зменшилась кількість дітей-сиріт: нові дані від Міністерства соціальної політики. UNN. URL: <https://unn.ua/en/news/the-number-of-orphans-in-ukraine-has-decreased-new-data-from-the-ministry-of-social-policy> (дата звернення: 18.05.2025).

21. З початку 2025 року в Україні усиновили 290 дітей. ІнфоСіті. URL: <https://infocity.kharkiv.ua/novosti-ukraina/z-pochatku-2025-roku-v-ukraini-usynovyly-290-ditej/> (дата звернення: 18.05.2025).

22. За перший квартал 2025 року в Україні усиновили 290 дітей. LB.ua. URL: https://lb.ua/society/2025/05/15/676552_pershiy_kvartal_2025_roku_ukraini.html (дата звернення: 18.05.2025).

23. У 2024-му українці усиновили найбільше дітей за останні п'ять років. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/u-2024-mu-ukrayintsi-usynovyly-naybilshe-ditey-za-ostanni-p'yat-rokiv> (дата звернення: 18.05.2025).

24. Рекордне усиновлення: у 2024 році українці прийняли в родини найбільше дітей за останні п'ять років. KRIVBASS.CITY. URL: <https://krivbass.city/news/view/bilshe-nizh-za-pyat-rokiv-u-2024-rotsi-ukraintsi-usinovili-rekordnu-kilkist-ditej> (дата звернення: 18.05.2025).

25. Як зміниться фінансування соцзахисту у 2024 році. Портал «Облік і бюджет». URL: <https://oblikbudget.com.ua/news/71386-yak-zminitsya-finansuvannya-sotszakhistu-u-2024-rotsi> (дата звернення: 18.05.2025).

26. Видатки на соціальну підтримку населення в державному бюджеті 2024. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_publichuie_interaktivnii_dashbord_shchodo_vidat_kiv_derzhbiudzhetu_na_sotsialnu_pidtrimku_naselennia_za_4_roki-4627 (дата звернення: 18.05.2025).

27. Верховна Рада України прийняла держбюджет на 2024 рік. Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/verkhovna-rada-ukrainy-pryniala-derzhbiudzheth-na-2024-rik> (дата звернення: 18.05.2025).

28. Мінфін публікує інтерактивний дашборд щодо видатків держбюджету на соціальну підтримку населення за 4 роки. *Міністерство фінансів України*. 2024. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_publikuie_interaktivnii_dashbord_shchodo_vidat_kiv_derzhbiudzhetu_na_sotsialnu_pidtrimku_naselennia_za_4_roki-4627 (дата звернення: 18.05.2025).

29. Що гарантує держава для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування? *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/simeyne-pravo/shcho-garantue-derzhava-dlya-diteysirit-ta-ditej-pozbavlenih-batkivskogo-pikluvannya.html> (дата звернення: 18.05.2025).

30. Допомога на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Департамент соціального захисту населення. URL: <https://dszn.smr.gov.ua/dopomoga-na-ditej-sirit-ta-ditej-pozbavlenih-batkivskogo-pikluvannya-groshovogo-zabezpechennya-batkam-vihovatelyam-i-prijomnim-batkam-za-nadannya-sotsialnih-poslug-u-dityachih-budinkah-simejnogo-tipu/> (дата звернення: 18.05.2025).

31. Верещук розповіла, скільки дітей, незаконно вивезених до Росії, повернули в Україну. *Радіо Свобода*. 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vereshchuk-dity-vyvezeni-do-rosiji/32541019.html> (дата звернення: 01.06.2025).

32. Освіта України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник. *Міністерство освіти і науки України, Інститут освітньої аналітики*. Київ: ІОА, 2022. с. 122.

33. Де і як навчаються українські діти в час війни: проблеми, пропозиції, рекомендації. *Освітній омбудсмен України*. 2022. URL: <https://eo.gov.ua/de-i-iak-navchaiutsia-ukrainski-dity-v-chasy-viyny-problemy-propozytsii-rekomendatsii/2022/11/16/> (дата звернення: 01.06.2025).

34. Сироти зможуть отримати власне житло: нова ініціатива Мінсоцполітики. 2025. URL: <https://7eminar.ua/news/6267-siroti-zmozut-otrimati-vlasne-zitlo-nova-iniciativa-minsocpolitiki> (дата звернення: 01.06.2025).

35. Соколова Стех Ганна. Як війна впливає на прихисток дітей-сиріт в Україні. *Суспільне. Україна*. 2022. URL: <https://www.dw.com/uk/sistema-bula-paralizovana-ak-vijna-vplivae-na-prihistok-ditejsirit-v-ukraini/a-63553401> (дата звернення: 01.06.2025).